

*Бичкова С. С.,
доктор юридичних наук, професор,
заступник начальника кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ;
провідний науковий співробітник
відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
Національної академії правових наук України імені Ф. Г. Бурчака*

ПРАВОНАСТУПНИЦТВО У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. Наукова стаття присвячена дослідженню проблемних аспектів інституту правонаступництва у виконавчому провадженні на підставі аналізу відповідних норм Цивільного процесуального кодексу України та Закону України «Про виконавче провадження». Визначається поняття, виокремлюються ознаки і підстави правонаступництва у виконавчому провадженні, встановлюється порядок проведення заміни правопередника. За результатами вносяться науково-обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення українського законодавства.

Ключові слова: сторона виконавчого провадження; правонаступництво у виконавчому провадженні; правопередник; правонаступник.

Постановка проблеми. Інколи під час виконання судового рішення у цивільній справі матеріальні права та обов'язки одних осіб у встановлених судом правовідносинах переходять до інших осіб. У такому разі виникає питання про необхідність або можливість проведення заміни сторони виконавчого провадження.

Інститут приведення судових рішень до примусового виконання ніколи не залишався без уваги науковців. У різні часи його окремі аспекти досліджували: Ю.В. Білоусов, М.В. Вінциславська, П.П. Заворотько, О.В. Ісаєнкова, В.В. Комаров, Р.О. Ляшенко, Д.Я. Малешин, І.Б. Морозова, М.К. Треушніков, Г.Д. Ульотова, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, М.Й. Штефан, С.В. Щербак, В.В. Ярков та ін. При цьому вчені детально не зупинялися на питаннях правонаступництва у процесі виконавчого провадження.

Прогалини у наукових дослідженнях із відповідної проблематики, а також недосконалість норм ЦПК України і Закону України «Про виконавче провадження» зумовлюють актуальність цієї наукової розвідки, **метою** якої є дослідження інституту правонаступництва у виконавчому провадженні з подальшим розробленням висновків та науково-обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення українського законодавства.

Виклад основного матеріалу. У літературі під правонаступництвом у виконавчому провадженні розуміється заміна однієї зі сторін (стягувача або боржника) з переходом прав та обов'язків від правопередника до іншої особи (правонаступника), що раніше не брала участі у виконавчому провадженні [1, с. 816–817].

Ми не можемо повною мірою погодитися із таким визначенням. Адже цілком можливою є ситуація, коли у виконавчому провадженні беруть участь кілька стягувачів

або боржників (наприклад, у разі відшкодування шкоди, завданої знищенням майна, яке належало на праві власності кільком особам; при відшкодуванні шкоди, завданої спільно кількома особами) і після вибуття одного з них правонаступником стає інший стягувач або боржник, тобто особа, яка уже була учасником виконавчого провадження.

Законодавство України поняття правонаступництва у виконавчому провадженні не містить. У ч. 5 ст. 8 Закону України «Про виконавче провадження» лише передбачено ініціаторів звернення до суду для вирішення відповідного питання та окреслено наслідки правонаступництва: у разі вибуття однієї із сторін державний виконавець з власної ініціативи або за заявою сторони, а також сама заінтересована сторона мають право звернутися до суду із заявою про заміну сторони її правонаступником. Для правонаступника усї дії, вчинені до його вступу у виконавче провадження, обов'язкові тією мірою, якою вони були б обов'язковими для сторони, яку правонаступник замінив.

У ст. 378 ЦПК України законодавець обмежився встановленням загальних підстав і порядку здійснення заміни сторони виконавчого провадження. Зокрема, у ч. 1 цієї статті зазначено, що у разі вибуття однієї із сторін виконавчого провадження за поданням державного виконавця або за заявою сторони суд замінює сторону виконавчого провадження її правонаступником.

Із аналізованих норм вбачається, що замінювати правонаступником можна тільки сторону виконавчого провадження. Проте із зазначених формулювань важко зрозуміти зміст термінологічного словосполучення «вибуття однієї із сторін» і визначити конкретні підстави проведення її заміни.

Відразу слід зазначити, що здатність мати і набувати права та обов'язки сторони виконавчого провадження виникає у фізичних та юридичних осіб, а також держави, які замінюють правопередника, тільки з моменту правонаступництва у матеріальному праві, коли права та (або) обов'язки одного із суб'єктів встановленого судом правовідношення з тих чи інших підстав переходять до іншої особи. Як слушно зауважив А.О. Мельников, «правонаступництво – інститут, нерозривно пов'язаний з матеріальним правом і ним обумовлений» [2, с. 154].

Стосовно процесуального правонаступництва, законодавець менш лаконічний: у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої

особи на будь-якій стадії цивільного процесу (ч. 1 ст. 37 ЦПК України). Тобто в цитованій нормі детальніше прописано підстави, за яких може відбутися заміна сторони або третьої особи під час розгляду, вирішення або перегляду цивільної справи. А тому узаконене законодавче положення можна застосовувати за аналогією закону (ч. 8 ст. 8 ЦПК України) і до правовідносин виконавчого провадження.

Отже, підставами правонаступництва у виконавчому провадженні є:

1) смерть фізичної особи. Оскільки, згідно з ч. 1 ст. 47 ЦК України, правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті, то підставою правонаступництва слід вважати також ухвалення судом відповідного рішення.

Крім того, потрібно пам'ятати, що матеріальне правонаступництво є неможливим у випадках, коли зобов'язання припиняються смертю кредитора або боржника (ст. 608 ЦК України), а саме – якщо вони є нерозривно пов'язаними з їх особою (наприклад, зобов'язання, пов'язані з правом відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, правом на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом);

2) припинення юридичної особи. Юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам (тобто внаслідок злиття, приєднання, поділу і перетворення) або в результаті ліквідації (ч. 1 ст. 104 ЦК України).

У разі, коли правонаступниками юридичної особи є кілька юридичних осіб і точно визначити правонаступника щодо конкретних обов'язків юридичної особи, що припинилася, неможливо, юридичні особи- правонаступники несуть солідарну відповідальність перед кредиторами юридичної особи, що припинилася (ч. 6 ст. 107 ЦК України).

Оскільки в матеріальному законі не конкретизовано, яким чином потрібно діяти, якщо неможливо точно визначити правонаступника щодо прав юридичної особи, яка припинилася, вбачається, що у такому разі, за аналогією до ч. 6 ст. 107 ЦК України, потрібно визнавати правонаступниками конкретного права всіх юридичних осіб, які є правонаступниками такої юридичної особи.

У ч. 1 ст. 37 ЦПК України не враховано те, що, за загальним правилом, до підстав правонаступництва належить припинення юридичної особи саме у результаті її реорганізації (шляхом злиття, приєднання, поділу і перетворення). Ліквідація юридичної особи не тягне за собою матеріального правонаступництва, а значить, і правонаступництва у виконавчому провадженні, крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю (ст. 609 ЦК України);

3) заміна кредитора чи боржника у зобов'язанні. Відповідно до ч. 1 ст. 512 ЦК України, підставами заміни кредитора у зобов'язанні, зокрема, є: передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги); виконання обов'язку боржника поручителем або заставадавцем (майновим поручителем); виконання обов'язку боржника третьою особою.

При цьому заміна кредитора не допускається, якщо це встановлено договором або законом (ч. 3 ст. 512 ЦК України).

Так, відповідно до ст. 515 ЦК України, заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з його особою, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою при переведенні боргу, проте тільки за згодою кредитора, якщо інше не передбачено законом (ст. 520 ЦК України);

4) інші випадки заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір. Звичайно, під час виконавчого провадження уже потрібно вести мову не про відносини, щодо яких виник спір, а про відносини, які встановлені чи підтверджені судом. Прикладом заміни особи у такому випадку буде перехід права власності на об'єкт, на який потрібно звернути стягнення, чи на майно, яке належить передати стягувачеві, тощо.

Виходячи із вищевикладеного, можна виокремити ознаки правонаступництва у виконавчому провадженні, які слід враховувати при формулюванні дефініції зазначеної правової категорії, а саме:

1) таке правонаступництво має своєю передумовою безспірний перехід суб'єктивного права та (або) обов'язку від однієї особи до іншої у матеріальному праві;

2) одним із суб'єктів заміни у матеріальному праві – правопередником – має бути особа, яка є стороною виконавчого провадження;

3) змістом аналізованого правонаступництва є перехід до правонаступника усіх прав та обов'язків, якими був наділений правопередник у виконавчому провадженні.

Звідси, правонаступництво у виконавчому провадженні – це заміна сторони (правопередника) іншою особою (правонаступником) у зв'язку із вибуттям із виконавчого провадження суб'єкта встановленого або підтвердженого рішенням суду матеріального правовідношення, за якої до правонаступника переходять усі права та обов'язки правопередника у виконавчому провадженні.

Питання щодо заміни сторони виконавчого провадження вирішується судом:

1) за поданням державного виконавця, з яким він може звернутися з власної ініціативи або за заявою сторони;

2) за заявою сторони (у ч. 5 ст. 8 Закону України «Про виконавче провадження» уточнено – заінтересованої сторони).

Проте тут відразу «проглядаються» дві проблеми, які стосуються ініціаторів та суб'єктів вирішення зазначеного питання. Зупинимося на них детальніше.

Як тільки-но було визначено, законодавець передбачає двох ініціаторів, за заявою (поданням) яких суд може замінити сторону виконавчого провадження: державного виконавця і сторону (заінтересовану сторону). Якщо з державним виконавцем усе зрозуміло, то зі стороною не так просто.

Розгляньмо такий приклад. Стягувач помер, що і стало підставою для правонаступництва у матеріальних правовідносинах. Боржника важко визнати заінтересованою стороною (ми не беремо до уваги випадки, коли відсутність стягувача тягне за собою негативні наслідки для боржника у вигляді обмеження здійснення своїх прав останнім, наприклад, якщо на його майно державним виконавцем накладений арешт). Адже, якщо б він хотів виконати рішення суду, він би зробив це добровільно і виконавче провадження не до-

велоса б відкривати. Навіть більше – за відсутності стягувача (а поки не буде визначено правонаступника у зазначеному випадку, стягувача не буде) до боржника не можна застосувати заходів примусового виконання рішення. Тобто заінтересована сторона, яка могла б стати ініціатором вирішення питання про правонаступництво у виконавчому провадженні, відсутня. Державний же виконавець несумлінно виконує свої обов'язки, а тому також не подав до суду відповідне подання. Яким чином у такому випадку правонаступник стягувача може вступити у виконавче провадження?

С.О. Погрібний зауважує, що право на звернення із клопотанням про заміну сторони виконавчого провадження слід визнати й за особою, яка є правонаступником сторони виконавчого провадження, яка вибула [3, с. 465]. Ю.В. Білоусов також вважає за доцільне визначити її правомірним заявником [4, с. 778].

Ми приєднуємося до такої позиції і вважаємо, що, з метою оптимізації правового регулювання аналізованого інституту правонаступництва, необхідно внести зміни до ст. 378 ЦПК України і ч. 5 ст. 8 Закону України «Про виконавче провадження», наділивши правом подавати заяву про заміну сторони виконавчого провадження осіб, які є її правонаступниками у матеріальних правовідносинах. На сьогодні ж для допуску у виконавче провадження правонаступника за його ініціативою суд має виходити, за аналогією права (ч. 8 ст. 8 ЦПК України), із загальних засад цивільного процесуального законодавства, зокрема закріплених у статтях 3, 5, 6, ч. 4 ст. 10, ст. 11 ЦПК України.

Перейдемо до вирішення другої із окреслених проблем – визначення суб'єкта, правомочного вирішувати питання про заміну сторони виконавчого провадження.

В юридичній літературі наголошується: оскільки питання щодо заміни сторони виконавчого провадження вирішується за участю двох владних суб'єктів – суду і державного виконавця, – це, у свою чергу, затягує процес примусового виконання, а отже, і дає більше часу боржникові для ухилення від виконання судового рішення [5, с. 146]. При цьому науковці вважають, що питання правонаступництва у виконавчому провадженні має вирішуватися державним виконавцем, і лише у разі виникнення з цього приводу спору – судом [5, с. 146–147; 6, с. 13]. Слід також додати до відповідної позиції і той аргумент, що віднесення до цивільної юрисдикції суду правомочності вирішувати питання щодо заміни сторони виконавчого провадження за відсутності спору, тільки додатково перевантажує суд.

До речі, у Російській Федерації у випадку вибуття однієї із сторін виконавчого провадження судовий пристав-виконавець на підставі судового акту, акту іншого органу або посадової особи проводить заміну цієї сторони її правонаступником (ст. 52 Федерального закону «Про виконавче провадження»).

На нашу думку, дійсно доцільним є закріплення за державним виконавцем права вирішувати питання щодо заміни сторони виконавчого провадження. А у разі виникнення спору з приводу того, хто саме є правонаступником сторони, яка вибула із процесу примусового виконання, передбачити можливість звернення до суду для вирішення питання щодо правонаступництва.

Процесуальне правонаступництво можливе на будь-якій стадії виконавчого провадження – з моменту його відкриття і до закінчення [1, с. 817; 5, с. 146].

Законодавство України детально не регламентує процедури розгляду судом питання щодо заміни сторони виконавчого провадження. У ч. 2 ст. 378 ЦПК України визначено, що це питання суд розглядає у десятиденний строк у судовому засіданні з повідомленням сторін та заінтересованих осіб. Неявка сторін та інших осіб не є перешкодою для вирішення питання про заміну сторони виконавчого провадження.

У цьому випадку, звичайно, під сторонами маються на увазі сторони виконавчого провадження – стягувач і боржник. Заінтересованими особами можуть бути особи, які є правонаступниками однієї із сторін у матеріальних правовідносинах, особи, у яких зберігається майно боржника, на яке може бути звернено стягнення, та ін.

Для вирішення питання про заміну сторони виконавчого провадження, особа повинна підтвердити своє правонаступництво у матеріальних правовідносинах, надавши відповідні документи, зокрема, рішення суду (господарського суду); статут; свідоцтво про право на спадщину; інші документи у передбачених законодавством випадках [7, с. 955].

Як правильно зауважується вченими, сторону виконавчого провадження суд може замінити тільки у тому випадку, коли відома особа правонаступника. Відсутність же таких відомостей може призвести до негативних наслідків для протилежної сторони, зокрема, боржник тривалий час залишатиметься обмеженим у реалізації своїх суб'єктивних прав [4, с. 778], стягувач не зможе отримати належне йому за рішенням суду.

З приводу заміни сторони виконавчого провадження суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду (п. 25 ч. 1 ст. 293 ЦПК України).

Слід також зазначити, що смерть чи оголошення померлим стягувача або боржника, припинення юридичної особи – сторони виконавчого провадження, якщо встановлені судом правовідносини допускають правонаступництво, зумовлюють обов'язкове зупинення виконавчого провадження (п. 1 ч. 1 ст. 37 Закону України «Про виконавче провадження»).

Проте, відповідно до ч. 2 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження», виконавче провадження зупиняється у таких випадках до визначення правонаступників боржника (підкреслено нами. – С.Б.). Подібне формулювання, щонайменше, викликає подив. Адже законодавцем не визначено, до якого моменту зупиняти виконавче провадження у випадку смерті чи оголошення померлим стягувача, припинення стягувача-юридичної особи. У зв'язку із цим необхідно усунути наявний недолік і внести відповідні зміни до указаної норми.

У разі смерті або оголошення померлим стягувача чи боржника, ліквідації юридичної особи-сторони виконавчого провадження, якщо виконання їх обов'язків чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва, виконавче провадження підлягає закінченню (п. 3 ч. 1 ст. 49 Закону України «Про виконавче провадження»).

На відміну від правонаступництва у матеріальному праві, правонаступництво у виконавчому провадженні завжди є загальним, універсальним, таким, що передбачає перехід до правонаступника усіх прав та обов'язків сторони виконавчого провадження без винятку. Оскільки ж право-

наступник продовжує участь правопередника, усі дії, у тому числі розпорядницькі (відмова стягувача від примусового виконання рішення суду, укладення сторонами мирової угоди у процесі виконання, письмова відмова стягувача від одержання предметів, вилучених у боржника під час виконання рішення про передачу їх стягувачу), вчинені правопередником до вступу у виконавче провадження правонаступника, є обов'язковими для останнього. Правда, як уже зазначалося, лише тією мірою, якою вони були б обов'язковими для правопередника. Тому правонаступник сторони не може мотивувати свою ту чи іншу вимогу тим, що він не брав участі у виконавчому провадженні, або тим, що він не погоджується із діями правопередника.

Висновки. Отже, із проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1) правонаступництвом у виконавчому провадженні є заміна сторони (правопередника) іншою особою (правонаступником) у зв'язку із вибуттям із виконавчого провадження суб'єкта встановленого або підтвердженого рішенням суду матеріального правовідношення, за якої до правонаступника переходять усі права та обов'язки правопередника у виконавчому провадженні;

2) при визначенні юридичної природи правонаступництва у виконавчому провадженні слід виходити з таких ознак зазначеного правового інституту: а) воно має своєю передумовою безспірний перехід суб'єктивного права та (або) обов'язку від однієї особи до іншої у матеріальному праві; б) одним із суб'єктів заміни у матеріальному праві – правопередником – має бути особа, яка є стороною виконавчого провадження; в) змістом відповідного правонаступництва є перехід до правонаступника усіх прав та обов'язків, якими був наділений правопередник у виконавчому провадженні;

3) законодавче положення щодо підстав процесуального правонаступництва, закріплене у ч. 1 ст. 37 ЦПК України, за аналогією закону (ч. 8 ст. 8 ЦПК України) можна застосовувати і до правонаступництва у виконавчому провадженні;

4) необхідно наділити правом подавати заяву про заміну сторони виконавчого провадження осіб, які є її правонаступниками у матеріальних правовідносинах, у зв'язку із чим слід внести відповідні зміни до ст. 378 ЦПК України і ч. 5 ст. 8 Закону України «Про виконавче провадження»;

5) доцільно на законодавчому рівні закріпити право державного виконавця вирішувати питання щодо заміни сторони виконавчого провадження, а відповідну правомочність суду обмежити випадками наявності спору щодо того, хто саме є правонаступником сторони виконавчого провадження, яка вибула;

6) потрібно внести зміни до ч. 2 ст. 39 Закону України «Про виконавче провадження», виклавши норму, закріплену в абз. 2, таким чином: «пунктами 1 і 2 частини першої статті 37 цього Закону, – до визначення правонаступників стягувача чи боржника або призначення опікуна недієздатному боржникові».

Усі інші проблеми, пов'язані із дослідженням юридичної природи правонаступництва у виконавчому провадженні, які існують у теорії і на практиці (наприклад, щодо особливостей правонаступництва у виконавчому провадженні, яке не пов'язане із виконанням судових рішень у цивільних справах; щодо використання у ст. 378 ЦПК України законодав-

цем фрази «суд замінює сторону виконавчого провадження її правонаступником»), виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

Література:

1. Цивільний процес України. Академічний курс: [підруч.] / За ред. С.Я. Фурси. – К.: Вид. Фурса С. Я.; КНТ, 2009. – 848 с.
2. Мельников А.А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе / А.А. Мельников; отв. ред. В.С. Тадевосян. – М.: Наука, 1969. – 248 с.
3. Цивільний процес України: [підруч.] / [Ківалов С.В., Мінченко Р.М., Погрібний С.О. та ін.]; за ред. Р.М. Мінченко, І.В. Андрюнова. – Х.: Одиссей, 2012. – 496 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, В.І. Бірюков та ін.]; за заг. ред. С.С. Бичкової. – [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К.: Атіка, 2010. – 896 с.
5. Вінциславська М.В. Розмежування компетенції суду та державного виконавця у процесі примусового виконання рішення / М. В. Вінциславська // Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів: зб. наук. пр. за результатами Третьої міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 14–15 червня 2012 р.). – Хмельницький: Хмельниц. ун-т упр. та права, 2012. – С. 142–148.
6. Ляшенко Р.О. Приведення судових рішень у цивільних справах до примусового виконання: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Р.О. Ляшенко. – К., 2013. – 19 с.
7. Курс цивільного процесу: [підруч.] / [Комаров В.В., Бігун В.А., Баранкова В.В. та ін.]; за ред. В.В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 1352 с.

Бичкова С. С. Правопреемство в исполнительном производстве

Аннотация. Научная статья посвящена исследованию проблемных аспектов института правопреемства в исполнительном производстве на основании анализа соответствующих норм Гражданского процессуального кодекса Украины и Закона Украины «Об исполнительном производстве». Определяется понятие, выделяются признаки и основания правопреемства в исполнительном производстве, устанавливается порядок проведения замены правопреемника. В результате вносятся научно-обоснованные предложения относительно усовершенствования украинского законодательства.

Ключевые слова: сторона исполнительного производства, правопреемство в исполнительном производстве, правопреемник, правопреемник.

Bychkova S. Succession in the enforcement proceedings

Summary. The scientific paper is devoted to the study of the problematic aspects of the institute of succession in the enforcement proceedings based on an analysis of relevant provisions of the Civil procedural code of Ukraine and the Law of Ukraine «On enforcement proceeding». In this article the concept is determined, the signs and grounds of succession in enforcement proceedings are distinguished, the procedures for replacing of predecessor are established. Based on the results the evidence-based suggestions for improving the Ukrainian legislation are made.

Key words: party of the enforcement proceedings, succession in the enforcement proceedings, predecessor, successor.